

Aktywność turystyczna seniorów w kontekście odkrywania wartości dziedzictwa kulturowego

Piotr Kociszewski

ORCID: 0000-0001-6243-5083

p.kociszewski@uw.edu.pl

Szkoła Główna Turystyki i Hotelarstwa VISTULA / Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych

Abstrakt

Istotą artykułu jest wskazanie odpowiedzi na pytanie badawcze – jakimi cechami charakteryzują się aktywni turyści seniorzy (szczególnie w kontekście turystyki kulturowej) oraz jak powinna funkcjonować dedykowana im oferta, szczególnie w zakresie dziedzictwa kulturowego, aby odpowiedzieć na ich potrzeby, możliwości i zainteresowania? W pierwszej części dokonano próby konceptualizacji istotnych pojęć, a także identyfikacji uwarunkowań i atrybutów aktywności turystycznej seniorów (na podstawie zarówno danych pierwotnych – pochodzących z badań własnych Autora, jak i danych wtórnych – w oparciu o literaturę przedmiotu). W dalszej treści skupiono się natomiast na prezentacji pożądaných działań dedykowanych seniorom w temacie dostępu do dziedzictwa kulturowego i jego promocji, przybliżając idee unijnego projektu „Dziedzictwo w ruchu”, w którego proces osobiście zaangażowany był także Autor oraz przedstawiając wyniki mapowania wybranych zasobów dziedzictwa kulturowego na Mazowszu.

Słowa kluczowe: seniorzy, aktywność turystyczna, dziedzictwo kulturowe, projekt „Heritage in Motion”, Mazowsze

Wprowadzenie

W ostatnich latach, jeszcze przed rozpoczęciem globalnej pandemii COVID, jesteśmy świadkami istotnych transformacji demograficznych, szczególnie związanych z okresem życia określanym starością i właśnie funkcjonowaniem w strukturze populacji osób starszych. W 28 krajach Unii Europejskiej udział osób w wieku 65 lat i więcej w populacji ogółem zmienił się z poziomu 15,8% w 2001 r. do 19,7% w 2018 r. (*Ageing Europe...* 2019). W Polsce wskaźnik ten wzrósł odpowiednio z 12,4% do 17,1% w analogicznym przedziale czasowym. Prognozy w odniesieniu do Unii Europejskiej i Polski również ukazują skalę postępujących procesów demograficznych, gdyż zgodnie z danymi z raportu Eurostatu „w 2050 r. osoby w wieku 65 lat i więcej będą stanowiły już 28,5% obywateli UE” (*Tygodnik Gospodarczy PIE* 2019).

I. Patterson (2006) opisuje starzenie się „jako jedną z najbardziej istotnych i widocznych przemian społecznych w XXI wieku, mającą wpływ na wszystkie sektory społeczeństwa”. Zmiany te dotyczą również rynku usług turystycznych, na którym kształtują się nowe tendencje po stronie popytu i podaży turystycznej, tworząc nowe uwarunkowania dla funkcjonowania podmiotów gospodarki turystycznej, a także obszarów recepcji turystycznej (Kiryluk 2008). Przechodząc jednak od aspektów ekonomicznych w stronę wymiaru społecznego, warto dodać, że turystyka w ogóle –

w całej swojej interdyscyplinarności i wielości form może stawać się szczególnym sposobem i przestrzenią do aktywizacji osób starszych. Ważne, aby w procesie tym otwierać również zainteresowanych różnymi formami aktywności seniorów na nieznane im dotąd kompetencje i wiedzę, zgodnie z coraz częściej stosowanym podejściem całościowego kształcenia (ang. *LLL – life long learning*) (por. Sałata 2015). Jak zauważa Chabor (2005, s. 58 za: Sałata 2015, s. 195) „uczenie się przez całe życie „zaczyna się jawić jako rodzaj pewnej dyspozycji osobowej, którą każdy może, a nawet powinien wykształcić, jeśli tylko chce być aktywnym uczestnikiem wydarzeń składających się na jego życie”. Najlepszą ilustracją zasadności i skuteczności tej idei są dynamicznie rozwijające się w ostatnich latach Uniwersytety Trzeciego Wieku, z bardzo bogatą ofertą merytoryczną, kulturalną i integracyjną (por. Kociszewski 2016a; Kociszewski 2016b).

Wydaje się, co potwierdzają także realizowane prace badawcze dotyczące zainteresowania osób starszych (por. Carbonell 2021), że szczególnie godnym uwagi tematem, skorelowanym właśnie z turystyką, może być dziedzictwo kulturowe i umiejętność jego odkrywania, zarówno w wymiarze lokalnym – swoich „małych ojczyzn”, jak i skali makro – w kontekście np. bogactwa europejskiego w ogóle. Dziedzictwo kulturowe stanowi dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak również dorobek naszych czasów, tym samym osoby starsze mogą w relacji z nim występować zarówno w roli badaczy – odkrywców, jak świadków i twórców.

Ciekawym spojrzeniem, wpisującym się także w zakres tematyczny aktualnego numeru, pozostaje połączenie turystyki kulturowej z programami edukacyjnymi, których głównym celem jest rozbudzenie pasji poznawczych, a przez to chęci edukacji i odkrywania nieznanych dotąd wymiarów dziedzictwa kulturowego. Takie działanie pozostaje „zgodne z tzw. teorią konstruktywnego podejścia do uczenia się stworzoną przez Lwa Wygotskiego” (Fleer 2016 za: Carbonell 2021, s. 11). W przeciwieństwie do pedagogiki, w której edukacja kończy się oceną nabytej wiedzy lub umiejętności, warto wprowadzać rozwiązania, które umożliwiają słuchaczom wyjście poza ten punkt i zastosowanie w praktyce tego, czego się nauczyli w ramach np. kursów i zajęć warsztatowych, stając się „ambasadorami kultury”, potrafiącymi skutecznie promować dziedzictwo.

Właściwą ilustracją dla tak opisanych działań wydaje się projekt „Dziedzictwo w ruchu” (w wersji angielskiej „Heritage in Motion”, w skrócie HeiM), realizowany w ramach dofinansowania Unii Europejskiej z programu Erasmus+, przy współudziale

seniorów z czterech europejskich krajów, którego „nadrzędną misją jest wypracowanie aktywnych ścieżek odkrywania dziedzictwa kulturowego, a przez to zwiększenia aktywności osób starszych i dorosłych oraz ożywienie ich zainteresowania odkrywaniem europejskiego dziedzictwa kulturowego” (por. *Heritage in motion – ulotka projektu* 2018).

W obliczu przedstawionych powyżej informacji pojawia się zatem istotne – niejako podwójne pytanie badawcze: jakimi cechami charakteryzują się aktywni turyści seniorzy (zwłaszcza w kontekście turystyki kulturowej) oraz jaki kształt mogą przyjmować dedykowane im projekty, propozycje i działania aktywizacyjne – wspólnie określane ofertą turystyczną (por. Kociszewski 2016a), szczególnie w zakresie dziedzictwa kulturowego, aby odpowiadać na ich potrzeby, możliwości i zainteresowania? Celem zatem niniejszego opracowania jest w pierwszej części próba konceptualizacji istotnych pojęć, a także identyfikacji uwarunkowań i atrybutów aktywności turystycznej seniorów (na podstawie zarówno danych pierwotnych – pochodzących z badań własnych Autora, jak i danych wtórnych – w oparciu o literaturę przedmiotu). W dalszej treści skupiono się natomiast na prezentacji wybranych, ale jednocześnie tak pożądanych i potrzebnych działań dedykowanych seniorom w temacie dostępu do dziedzictwa kulturowego i jego promocji, przybliżając idee unijnego projektu „Dziedzictwo w ruchu”, w którego proces osobiście zaangażowany był także Autor. Scharakteryzowano fundamentalne założenia projektu, poszczególne etapy działania, a w ramach treści praktycznych przywołano wyniki mapowania wybranych zasobów dziedzictwa kulturowego na Mazowszu z perspektywy oferty obiektów dla turystów seniorów. Założenia i szczegóły metodologiczne, zarówno badań sondażowych, jak i mapowania zasobów dziedzictwa przedstawiono w dalszej treści poszczególnych podrozdziałów.

Warto nadmienić, że podjęty wątek stanowi niejako kontynuację wcześniejszej działalności badawczej autora, przede wszystkim na poziomie dysertacji doktorskiej (Kociszewski 2016a), jak i późniejszych opracowań oraz eksploracji, publikowanych także na łamach „Turystyki Kulturowej” (Kociszewski 2017 – wówczas z perspektywy problemów zarządzania w turystyce kulturowej), jak i wchodzącego w jej skład Gnieźnieńskiego Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej (Kociszewski 2013; 2015). Ponadto zagadnienia wieloaspektowej turystyki osób starszych powiązane są z praktycznym doświadczeniem Autora, wynikającym z realnej pracy z grupami seniorów w charakterze organizatora ich wyjazdów (właściciela biura podróży), pilota

i przewodnika. To bezpośredni kontakt m.in. z reakcjami turystów seniorów w poszczególnych fazach imprezy, obserwacja zachowań, zwyczajów, bieżące rozmowy i w ten sposób możliwość zbierania opinii i wniosków (z perspektywy naukowej określana wspólnie jako obserwacja uczestnicząca, por. Apanowicz 2005; Runge 2007) pozwoliły niejednokrotnie „wczuć się w sytuację osób starszych”, a przez to wyraźniej dostrzec ich potrzeby, niepokoje i oczekiwania, co ma również wpływ na sumaryczną jakość prowadzonego procesu badawczego.

Jednocześnie warto podkreślić, iż zaprezentowane powyżej założenia badawcze, eksponujące problem badawczy i wynikające z niego cele, ma cechować kompleksowość i holistyczne przedstawienie omawianych zagadnień. Stąd też najbardziej adekwatnym podejściem wydaje się zaproponowane połączenie dwóch perspektyw: nie tylko ujęcia ze strony popytowej, a więc właśnie aktywności turystycznej seniorów, lecz też z punktu widzenia strony podaźowej – organizatorów i wytwórców oferty turystycznej dla seniorów oraz animatorów działań aktywizacyjnych, na przykładzie samego projektu „Dziedzictwo w ruchu”, a w dalszej kolejności propozycji i działań wybranych obiektów dziedzictwa – placówek muzealnych i kulturalnych, będących jednocześnie uznanymi atrakcjami turystycznymi. To także rozszerzenie, a wręcz konsekwentne uzupełnienie stosowanego już wcześniej przez Autora spojrzenia z dwóch perspektyw – klientów i wytwórców dedykowanej im oferty (por. Kociszewski 2016a, 2016b, 2017). Swoistym novum w stosunku do poprzednich opracowań, a przede wszystkim dysertacji doktorskiej jest jednak w sferze podaży wyjście poza dotychczasowe studium przypadku, a więc badania eksplorujące funkcjonowanie konkretnych podmiotów, tj. biur podróży – organizatorów turystyki organizujących imprezy turystyczne dedykowanych osobom starszym i tym razem pokazanie nowych kategorii, zarówno możliwych działań aktywizacyjnych (przykład projektu HeiM), jak i zasobów konkretnych atrakcji turystycznych – obiektów dziedzictwa kulturowego z perspektywy propozycji dla turystów seniorów.

Srebrne głowy, seniorzy czy osoby starsze? O problemach konceptualizacji pojęć w kontekście starości

Aby móc podjąć jakiegokolwiek rozważania na temat starzenia się ludności w ogóle, a w dalszym kroku aktywizacji osób starszych w kontekście turystyki i edukacji

dotyczącej dziedzictwa, jak w każdym procesie badawczym, należy wpieryw dokonać konceptualizacji kluczowych pojęć.

Istotnym wyzwaniem w tym procesie definiowania tytułowych pojęć jest po pierwsze problem wielości określeń, związanych z nazywaniem osób powyżej odpowiednio 60-65 roku życia. Jak podaje I. Patterson (2006, za: Kowalczyk-Anioł 2013) jeszcze do niedawna w krajach rozwiniętych stosowano powszechnie określenia emeryci, renciści (ang. *pensioners*) lub po prostu starsi, seniorzy (ang. *elderly*). W odniesieniu do starości zamiennie używano również pojęć takich jak: jesień życia, późna dorosłość, wiek senioralny, wiek emerytalny (Steuden 2012). W ostatnich latach pojawiło się jednak wiele nowych nazw dla samej grupy osób starszych, jak i poszczególnych faz w cyklu życia. Zaczęto mówić o osobach trzeciego i czwartego wieku, gdzie w tym przypadku kryterium podziału stanowi poziom aktywności psychospołecznej oraz styl życia (Steuden 2012). Ponadto pojawiły się określenia takie, jak: srebrne głowy, pokolenie *silver*, *young sengies* (generacja młodszych seniorów), *woopies* (Patterson 2006, za: Kowalczyk-Anioł 2013, s. 136). Również w literaturze marketingowej zaczęły funkcjonować nowe terminy, m.in dojrzały rynek, rynek seniorów oraz *muppies* (Kowalczyk-Anioł 2013). Wydaje się, że wspólną cechą tych działań jest „tworzenie w oficjalnej odmianie języka wyrazów i wyrażeń nazywających w sposób eufemistyczny – nieraz wręcz poetycki – produktów i usług przeznaczonych dla osób starszych” (Marcjanik 2014, s. 14).

W kontekście zatem powyższej wielości, właściwym krokiem wydaje się skupienie na podstawowych pojęciach źródłowych, tj. starości, starzeniu oraz wskazanie kogo określa się współcześnie seniorem. E. Rosset (1959, s. 3) rozróżnia „dwa zbliżone, ale bynajmniej nie identyczne pojęcia (...) których mieszać oczywiście nie należy”, jakimi są starość i starzenie się oraz wskazuje, że pierwsze z nich ma charakter jakościowy i statyczny, natomiast drugie – ilościowy i dynamiczny. W czytelny sposób określa również zależność pomiędzy omawianymi zjawiskami – „starzenie się społeczeństw wiedzie do stanu, który zwie się starością demograficzną” (Rosset 1959, s. 13)

E. Trafiałek (2003, za: Bąk 2013, s. 39) uważa, że człowiek starszy to osoba, która przekroczyła próg starości, a więc umowną granicę wieku pomiędzy człowiekiem dojrzałym a starszym. E. Rosset (1959, s. 108), stwierdził, że pytanie o początek okresu starości „stawiano sobie we wszystkich epokach rozwoju ludzkości, od głębokiej starożytności począwszy, i proponowano takie lub inne, zawsze jednak

problematiczne, zawsze zawodne rozwiązania”. Wybitny francuski demograf A. Sauvy uważał wręcz, że „nie ma zresztą żadnego sensu ustalać początku starości na 30 lat, na 60 lat, czy też na jakikolwiek inny wiek i przypuszczać, że od zakończenia procesu wzrostu aż do tego właśnie momentu nie dokonały się w organizmie żadne inne zmiany” (Ziębińska 2007, s. 8).

Konstruktywnym rozszerzeniem dotychczasowego spojrzenia jest zatem postulowane przejście od skupienia na konkretnej granicy wieku w stronę postrzegania zbiorowości seniorów przez pryzmat tzw. kohort. To stosowane w demografii pojęcie oznacza „zbiór osób, które łączy jakieś wydarzenie demograficzne, np. narodziny w tym samym roku lub wstąpienie w związek małżeński w tym samym roku” (Szatur-Jaworska, Błędowski, Dziegielewska 2006, s. 29). T. Skalska (2020, s. 22) postuluje jednak wyraźne rozdzielenie pojęcia „kohorty” od określeń takich jak „generacja” lub „pokolenie”. Autorka podkreśla bowiem, że „generacja (pokolenie) rozumiana jest jako grupa osób urodzonych w tym samym okresie, które podlegają wpływowi analogicznego środowiska kulturowego, ekonomicznego, społecznego, intelektualnego i politycznego. Z kolei kohorty, w odróżnieniu od pokoleń, konstituowane są przez wydarzenia ekstremalne, które miały miejsce podczas trwania ich życia (wojny, katastrofy klimatyczne, kryzysy ekonomiczne, spektakularne osiągnięcia ludzkości, podział kraju)” (Skalska 2020, s. 22). W kontekście zastosowania określenia „kohorta” P. Szukalski (2006, s. 16) stwierdza z kolei, że najczęściej używa się tego określenia do opisu jednostek, które urodziły się w tym samym czasie, np. w ciągu dekady, pięciolecia czy roku. Członkowie kohorty na skutek tego, że dzielą najistotniejsze doświadczenie życiowe, mają podobne spojrzenie na wiele spraw i system wartości.

Z racji jednak, że w dalszym opisie skupiono się na de facto dwóch konkretnych grupach seniorów – w ujęciu społecznym, co do wyróżnienia których stosuje się złożone kryteria – zarówno cenzusu chronologicznego, jak i właśnie różnych wydarzeń – celowo pojęcia te będą stosowane zamiennie.

W populacji współczesnych (europejskich i amerykańskich) seniorów dominują dwie kohorty. Pierwszą z nich jest kohorta silent, którą według opracowania D. Pendergast (2010, za: Kowalczyk-Anioł 2013) tworzą osoby urodzone w latach 1925-1942. Dziś jednak najważniejszą kohortą z punktu widzenia aktywności osób starszych jest liczniejsze pokolenie, tzw. powojennego wyżu, opisywane w literaturze przedmiotu jako baby boomer. Samo pojęcie zostało utworzone od terminu baby boom,

„oznaczającego duży skok dzietności w określonym momencie dziejowym, czyli nagły przyrost demograficzny” (Maliński 2009). Podobnie jednak jak w przypadku określania progu starości i próby jej periodyzacji, również w kwestii wyznaczania granic narodzin osób z pokolenia baby boomer istnieją różne koncepcje. W. Wrzesień (2007, za: Kowalczyk-Anioł 2013) wskazuje (opierając się na wskazaniach demograficznych) amerykańskie roczniki 1946-57, natomiast według United States Census Bureau narodziny baby boomer miały przypaść na okres 1946-64.

Seniorzy tworzący tę kohortę to ludzie, którzy pewnymi cechami będą wyróżniać się na tle poprzedników. Przede wszystkim jest to pierwsze pokolenie, urodzone już po zakończeniu wojny, a więc ich młodość była kształtowana na innych zasadach niż ich rodziców, nie tylko w wymiarze ekonomicznym, ale i kulturowym. Pokolenie baby boomer (amerykańskie, japońskie, zachodnioeuropejskie, australijskie) w literaturze przedmiotu jest charakteryzowane jako dobrze wykształcone i często podróżujące, z dużymi możliwościami finansowymi i środkami przeznaczonymi na podróże turystyczne (Kowalczyk-Anioł 2013). Pokolenie baby boomer dotyczy również polskich seniorów, którzy wychowując się w latach powojennych dzielili sukcesy ekonomiczne wraz z mieszkańcami Europy Zachodniej lub niepowodzenia i ograniczenia z mieszkańcami Europy Wschodniej. Należy pamiętać, że w przypadku Polski jest to grupa nie całkiem tożsama w zakresie wartości z zachodnioeuropejską czy amerykańską generacją, jednak, jak zauważa J. Śniadek (2007), ma z nią wiele wspólnego (np. poziom edukacji, stosunek do sprawności i urody).

Powyższe rozważania prowadzą do istotnych konkluzji, iż przy charakterystyce cech starości i określaniu jej granic warto stosować nie tylko kategorie ilościowe, ale wykorzystując podejście behawioralne, dostrzec również aspekty jakościowe. Założenie to towarzyszy również piszącemu niniejsze słowa, stąd proponuje się aby dzisiejszych seniorów postrzegać nie tylko stricte w kontekście wieku metrykalnego, lecz szerzej – jako szerszą generację osób już umownie określanych „starszymi”, lecz wyróżniających się wciąż dużą aktywnością w wielu sferach codziennej egzystencji.

Aktywizacja seniorów – od gerontofobii do aktywności turystycznej

Aktualnie jesteśmy świadkami zmian w pojmowaniu zjawiska starości i stopniowego odchodzenia od „gerontofobii” („postrzegania ludzi starych jako ciężaru społecznego” (Szarota 2004, s. 6) czy wręcz „demografii apokaliptycznej” (Jurek 2012). W ramach tego nurtu, który rozpoczął się wraz z gwałtownym wzrostem populacji

seniorów, szczególnie podkreślano społeczne i ekonomiczne koszty wzrostu udziału osób starszych. Kluczowe jest bowiem odejście od postrzegania procesu starości jako zagrożenia w stronę dostrzeżenia w nim wyzwania. Właściwym kierunkiem wydaje się zatem skupienie na „gerontokracji” (Szarota 2004, s. 6), społecznej produktywności seniorów (Szukalski 2006), szacunku wobec seniorów i traktowanie ich jako „wartościowych depozytariuszy kultury, tradycji, wiedzy i obyczaju” (Szarota 2004, s. 7). Z przedstawionych zatem postulatów – w nurcie pozytywnego postrzegania starości – wynika zasadniczy wniosek – potrzeba podejmowania działań, które będą przyczyniały się do szerokiego pobudzania aktywności seniorów. Co zatem należy rozumieć pod tym określeniem?

Aktywność w odniesieniu do seniorów powinno definiować się w szerokim znaczeniu, jako czynny udział seniorów w życiu wokół nich, a więc w aspekcie rodzinnym, społecznym, kulturalnym, intelektualnym, a także zawodowym.

Teoria aktywności (por. Havighurst 1953) podkreśla, że spojrzenie seniorów na samych siebie jest w dużej mierze zależne od roli jaką pełnią bądź od działań, w które są zaangażowani. Jej istotę stanowi przekonanie o tym, że wiek nie zmienia sposobu, w jaki jednostka doświadcza świat (Stelcer 2013). Jak pisze J. Rembowski (1984, s. 33-34): „Aktywność jest potrzebą psychiczną i społeczną w każdym wieku życia, nie wyłączając późnych lat życia człowieka. Tak więc ludzie starzy są zadowoleni z siebie, jeśli w ich zachowaniu ujawnia się działanie zastępcze po utracie roli pierwotnej”.

Teoria aktywności jest założeniem wielu programów i działań interwencyjnych na rzecz ludzi starszych, zgodnie z którymi w momencie przejścia na emeryturę osoba starsza powinna prowadzić aktywny tryb życia w czasie wolnym, co w pewien sposób będzie próbą zastąpienia utraconej roli pracownika. Społeczna aktywność przybierająca różne formy w zależności od osobowości człowieka będzie więc dla niego źródłem większej satysfakcji życiowej (Halicki 2006).

Aktywność, stanowiąca istotę teorii R. Havighursta, będąca przeciwieństwem postawy bierności i wycofania, może według jednej z klasyfikacji przybierać trzy typy (Szatur-Jaworska, Błędowski, Dziegielewska 2006), które właściwie zdają się oddawać spektrum działań potencjalnych odbiorców projektu:

- formalną – wyrażoną działalnością w różnych stowarzyszeniach społecznych (Uniwersytety Trzeciego Wieku, w polityce, w pracach na rzecz środowiska lokalnego, poprzez wolontariat;

- nieformalną – polegającą na kontaktach z rodziną, przyjaciółmi, znajomymi, sąsiadami;
- samotniczą – obejmującą oglądanie telewizji, czytanie, rozwijanie własnych zainteresowań, hobby.

Jednym z przykładów konkretnych form aktywności jest aktywność turystyczna. W. Alejziak (2011, s. 7) stwierdza, że pod pojęciem tym „najczęściej rozumie się ogół czynności i działań ludzi związanych z ich uczestnictwem w turystyce”. Jednocześnie proponuje dość szerokie rozumienie samego określenia „uczestnictwo”, a przez to i całego pojęcia aktywności, która postrzegana jako proces w odniesieniu do konkretnych wyjazdów „zaczyna się na długo, zanim nastąpi dany wyjazd oraz zwykle trwa jeszcze pewien czas po powrocie” (Alejziak 2011, s. 7).

Wpływ turystyki na ludzi trzeciego wieku można rozpatrywać za M. Mazurem (1997, za: Warot 2005) na trzech płaszczyznach:

- fizycznej – uprawianie turystyki służy przede wszystkim podwyższaniu wydolności fizycznej starszego człowieka, rozwija wytrzymałość na wysiłek długotrwały oraz mówiąc ogólnie – jeżeli nie likwiduje procesu starzenia, to przynajmniej go hamuje,
- psychicznej – turystyka pozwala na zmianę środowiska, miejsca zamieszkania na inne – często bliższe naturalnemu, z dala od zgiełku miasta. Ponadto ułatwia realizację zainteresowań, pasji oraz wytworzenie w człowieku nowego systemu wartości, opartego na doznaniach duchowych. Dodatkowo turystyka przyczynia się do rozwoju intelektualnego, dostarczając nowych wiadomości, rozszerzając już posiadane oraz zwiększając świadomość otoczenia,
- społecznej – turystyka umożliwia zmianę środowiska nie tylko w wymiarze *stricto* przestrzennym, ale i społecznym – pozwala na realizowanie pragnienia poznawania innych ludzi i uczy funkcjonowania w grupie społecznej. Dodatkowo przyczynia się do kształtowania odpowiedniej postawy wobec świata i środowiska.

Aktywność turystyczna, a szczególnie seniorów, jest zjawiskiem pozytywnym, które nie może pozostać bez odzewu, ale jednocześnie bardzo szerokim zagadnieniem badawczym, podejmowanym w różnych kategoriach w literaturze przedmiotu (por. Głębiński 2014; Grzelak-Kostulska i inni 2011; Grzelak-Kostulska i inni 2010; Guldynowicz, Koperwas 2005)¹. Ważne, aby odpowiedzią na zgłaszany poprzez nią

---

¹ W tym miejscu Autor pragnie podkreślić, iż celowo nie przywołuje np. danych ilościowych obrazujących skalę lub specyfikę aktywności turystycznej seniorów, bowiem temat ten jest bardzo dynamiczny.

popyt były działania strony podażowej, czyli przygotowanie właściwej oferty turystycznej, zarówno ze strony podmiotów biznesowych na rynku turystycznym, ale też np. instytucji związanych z szerokorozumianym dziedzictwem kulturowym – muzeów, placówek kultury itd. Z punktu widzenia strony podażowej, nie ma sensu tworzenie oferty turystycznej „po prostu” – bez rozpoznania charakteru aktywności turystycznej potencjalnych konsumentów, a więc ich potrzeb, chęci i możliwości. W takim przypadku pozostanie ona jedynie zbiorem pomysłów i koncepcji, oderwanych od realnej sytuacji, niemających szansy odnalezienia się w warunkach rynkowych. Reasumując, aktywność turystyczna seniorów stanowi punkt wyjścia do tworzenia oferty turystycznej dla rozwijającej się grupy klientów seniorów, dopasowanej do ich potrzeb, możliwości, ale także uwzględniającej czynniki ograniczające.

Wybrane cechy aktywności turystycznej seniorów (na podstawie autorskich badań sondażowych)

Po dokonaniu wpierw konceptualizacji istotnych pojęć, a następnie wskazaniu uwarunkowań dotyczących aktywizacji osób starszych warto w kolejnym kroku przejść do identyfikacji wybranych cech towarzyszących aktywności turystycznej seniorów. W poprzednim podrozdziale przywołano już jej wybrane atrybuty, głównie jednak przedstawiając wtórne dane, w oparciu o literaturę przedmiotu. Aby zatem jeszcze szerzej zilustrować omawiane zjawisko należy sięgnąć zatem do wybranych wyników z badań własnych Autora, realizowanych w ramach większego projektu badawczego pod kierunkiem Teresy Skalskiej (por. Kociszewski 2020 w: Skalska (red.) 2020), związanego z tematyką segmentacji na rynku usług turystycznych, a w ujęciu szczegółowym – dotyczących kompleksowego spojrzenia seniorów na dedykowaną im ofertę turystyczną i jej różnorodne cechy.

Właściwym argumentem wydaje się tutaj chociażby obserwowana i komentowana szeroka rzeczywistość trwającej od marca 2020 r. pandemii i jej wielowymiarowych implikacji także społecznych, a w kontekście omawianego tematu - zmiana zachowań osób starszych, szczególnie w kontekście czasu wolnego, decyzji konsumpcyjnych, więc także turystyki. Wątek ten, stanowiący niesamowicie istotny problem badawczy zostanie rozszerzony w dalszych działaniach naukowych Autora, m.in. dzięki współpracy szerokiego środowiska geografów w ramach m.in. Geograficznego Laboratorium Turystyki (GeoLabTur) oraz projektu „Zmiany w budżecie czasu wolnego i zachowaniach wolnoczasowych mieszkańców dużych miast w wyniku pandemii COVID-19”, realizowanego pod kierownictwem Aliny Zajadacz w ramach grantu z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu (<https://uniwersyteckie.pl/nauka/prof-alina-zajadacz-covid-19-czas-wolny>, 15.03.2021).

Jednocześnie na wstępie opisu stosowanej metodologii należy podkreślić, iż w tym przypadku zastosowano analogiczne podejście badawcze jak na pierwszym etapie badań, przeprowadzonych w latach 2014-2015 w ramach przygotowania dysertacji doktorskiej (por. Kociszewski 2016a), aby móc dokonać właściwego porównania wyników i podjąć próbę weryfikacji zmienności spojrzenia wśród respondentów. Przyczyną powtórnego wykorzystania zastosowanego wcześniej podejścia badawczego były również aspekty techniczne, a mianowicie sprawność i skuteczność narzędzia – kwestionariusza ankiety, które w toku prowadzonych wcześniej badań właściwie spełniło swoją funkcję.

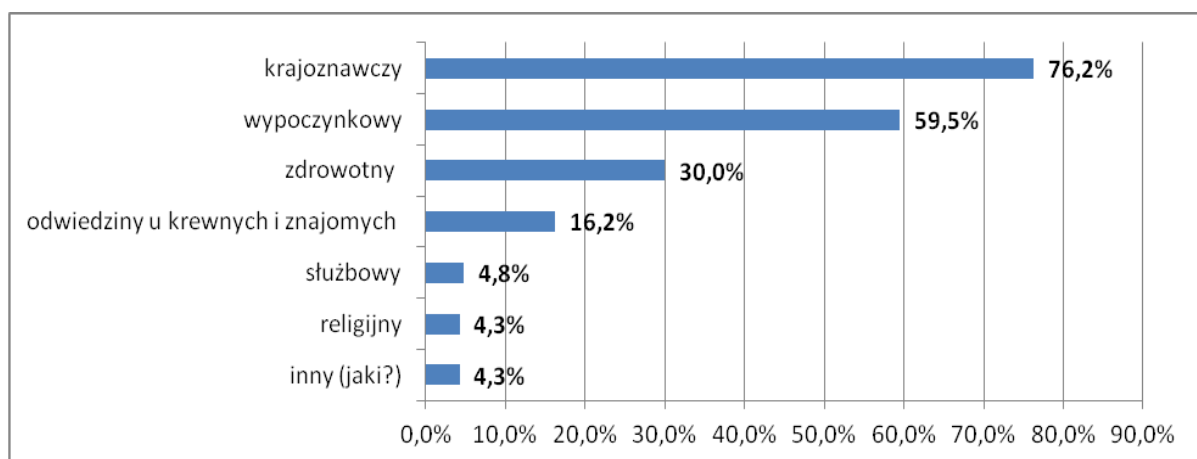
Badania ilościowe zrealizowane za pomocą metodą sondażu, przy użyciu autorskiego kwestionariusza ankietowego, który podobnie jak w toku wcześniejszych badań, skonstruowano według zasady „od ogółu do szczegółu”, tak aby był zgodny z poczuciem logiki respondenta i ułatwił mu przechodzenie od jednego tematu do drugiego.

Przechodząc do istotnych aspektów badania, m.in. czasowego oraz podmiotowego, należy wskazać, że zrealizowano je od października 2019 r. do marca 2020 r. na próbie dobranej w sposób nieprobabilistyczny, a więc była to tzw. próba wybierana (Runge 2007). W tym przypadku byli to seniorzy (n=210) – właściwi konsumenci oferty turystycznej, posiadający realne doświadczenie, wynikające z udziału w imprezach turystycznych, zarówno uczestnicy wycieczek prowadzonych przez Autora, jak i słuchacze Uniwersytetów Trzeciego Wieku. Autor jest świadom ograniczeń z tego wynikających i w żaden sposób nie postuluje odnosić wniosków płynących z badań do całej populacji seniorów, a raczej skupia się na jakościowych cechach oferty turystycznej i aplikacyjnym charakterze badań.

Z punktu widzenia struktury badanej grupy po pierwsze należy podkreślić, że przeważającą większość ankietowanych stanowią kobiety (76% wszystkich respondentów), co wynika z charakteru dobranej próby oraz obserwowanych w makroskali trendów, m.in. z większej aktywności kobiet niż mężczyzn w okresie starości (także w sferze turystycznej), a także ich dominacji wśród słuchaczy Uniwersytetów Trzeciego Wieku (UTW) (por. *Zoom na UTW* 2012). Po drugie, zarówno obecnie, jak i w poprzednich badaniach osoby z wyższym wykształceniem stanowiły prawie 70% respondentów. Analogicznie, jak w przypadku płci wynika to z charakteru grupy oraz miejsca realizowania badań, gdyż specyfiką

m.in. Uniwersytetów Trzeciego Wieku jest bardzo duży udział wśród słuchaczy osób z wyższym wykształceniem.

Podkreślając zatem szerokie spektrum zrealizowanych badań sondażowych oraz wielość podjętych zagadnień, warto w niniejszej narracji skupić się na wybranych aspektach, powiązanych z turystyką kulturową i zainteresowaniem seniorów elementami dziedzictwa. Po pierwsze zatem warto zatrzymać się przy pytaniu z kwestionariusza ankietowego dotyczącym głównych celów wyjazdów turystycznych.

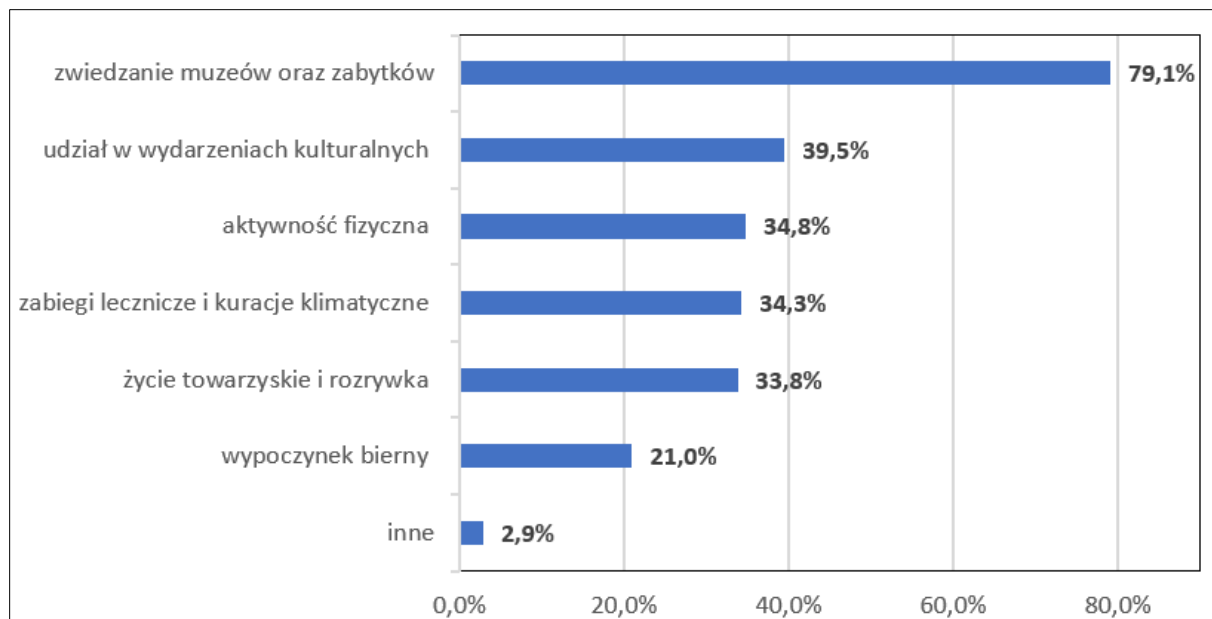

Ryc. 1. Główne cele wyjazdów turystycznych seniorów

Uwaga: suma wartości procentowych przekracza 100%, bowiem respondenci mieli możliwość wyznaczenia kilku odpowiedzi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych (n=210).

Ankietowani w toku procesu badawczego w latach 2019-2020, podobnie jak i w badaniach z lat 2014-2015, wskazując główne cele wyjazdów, szczególnie skupili się na celu wypoczynkowym i krajoznawczym, z wyraźną przewagą drugiego. Może być to istotny postulat dla twórców oferty turystycznej dla segmentu seniorów, aby to właśnie wątki krajoznawcze stanowiły zasadniczy element w strukturze tworzonych produktów turystycznych. Taka kolejność odpowiedzi respondentów pozostaje również w zgodzie ze wskazywanymi w literaturze przedmiotu trendami rozwoju turystyki, m.in. toczącą się dyskusją o ewolucji turystyki 3S (ang. *sun* – słońce, *sand* – piasek, *sea* – morze w stronę turystyki 3E (ang. *education* – edukacja, *excitement* – ekscytacja, *entertainment* – rozrywka) lub ich wzajemnym przenikaniu, a wręcz uzupełnianiu (Kowalczyk 2014).

Rycina 2. Najczęstsze sposoby spędzania czasu podczas wyjazdów turystycznych

Uwaga: suma wartości procentowych przekracza 100%, bowiem respondenci mieli możliwość wyznaczenia kilku odpowiedzi.

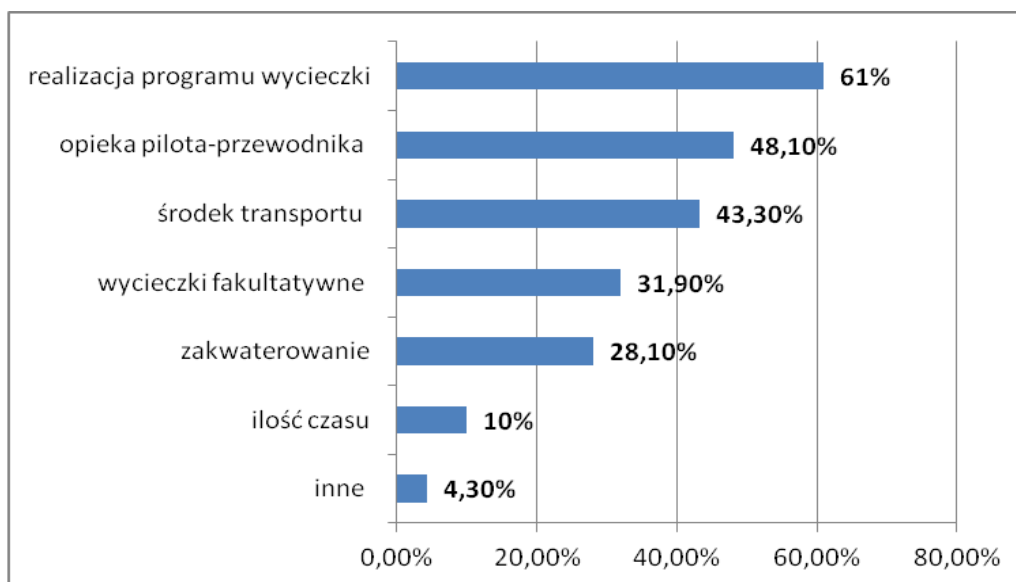
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych (n=210).

Kolejne z wybranych pytań dotyczyło preferowanych przez osoby starsze form spędzania czasu podczas wyjazdów turystycznych. Uzyskane wyniki zapewne znów pozostają „obciążone” charakterem próby, gdyż wyraźna dominacja odpowiedzi mówiącej o zwiedzaniu muzeów, zabytków i parków narodowych może w dużej mierze wynikać z częstego umieszczania właśnie tego typu aktywności w programach wycieczek. Z drugiej jednak strony pokazuje to zainteresowanie osób starszych właśnie szeroko rozumianymi aspektami poznawczymi i skupieniu na wiedzy, a nawet ciągłej edukacji, niejako w zgodzie z jedną z idei UTW, a więc podejściem *lifelong learning*, czyli postulatem permanentnego uczenia się przez całe życie, przywołanym już w pierwszej części opracowania.

Struktura pozostałych odpowiedzi ukazuje również wielość zainteresowań seniorów i duże zróżnicowanie ich potrzeb. Obok bowiem udziału w wydarzeniach kulturalnych wśród równie często wybieranych odpowiedzi pojawia się zainteresowanie zabiegami leczniczymi i kuracjami klimatycznymi, a całość tej triady uzupełnia życie towarzyskie i rozrywka. Przedstawione szerokie spektrum zainteresowań to konkretna podpowiedź dla potencjalnych wytwórców i organizatorów oferty turystycznej dla segmentu seniorów, dotycząca przede wszystkim programów wyjazdów. To również kolejna konstruktywna egemplifikacja

rekomendacji wielowątkowego postrzegania badanej grupy – tym razem w kontekście ich potrzeb i oczekiwań. Oczywiście, przy zachowaniu zdrowego rozsądku, co wskazano już w toku poprzednich badań, podkreślając, iż „wymaga to oczywiście rozważli i odpowiedniego zaplanowania, ponieważ nie jest pożądane łączenie udziału w wydarzeniach kulturalnych z aktywnością fizyczną w programie tej samej wycieczki jedno- lub dwudniowej, staje się to jednak możliwe w trakcie dłużej trwających wyjazdów” (Kociszewski 2016a, s. 183).

Ponadto ciekawych informacji dostarcza analiza odpowiedzi na pytanie poruszające wątek najważniejszych elementów oferty turystycznej podczas wyjazdów o charakterze krajoznawczym (kulturowym).

Rycina 3. Najważniejsze elementy oferty turystycznej podczas wyjazdów o charakterze krajoznawczym (kulturowym)

Uwaga: suma wartości procentowych przekracza 100%, bowiem respondenci mieli możliwość wyznaczenia kilku odpowiedzi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych (n=210).

W przypadku wyjazdów o charakterze krajoznawczym (kulturowym) wyniki badań z lat 2019-2020 pozostają zbliżone do tych z lat 2014-2015. Według pytanym niezmiennie najważniejszym elementem oferty turystycznej o takim profilu pozostaje kwestia realizacji programu, następnie opieka pilota-przewodnika, środek transportu i dopiero zakwaterowanie. Zwrócenie uwagi największej liczby respondentów na realizację programu stanowi wyraźny sygnał dla organizatorów turystyki, że powinni dbać szczególnie o ten aspekt oferty i jego profesjonalną, zgodną z zapisami umowy, realizację. Przecież to w końcu program (w całości lub chociaż wybrane

elementy – np. konkretne atrakcje i elementy dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego) dla dużej części uczestników stanowi przyczynę udziału w wyjeździe.

Ponadto seniorzy przywiązują bardzo dużą wagę do wielu aspektów transportu, ale szczególnie do transportu autokarowego. Od pracy i życzliwości kierowcy, przez wygodę wnętrza, a przez to komfort podróży, aż po możliwość wyboru konkretnego miejsca, często swojego ulubionego. To wyraźny sygnał dla wytwórców oferty dla seniorów, że włączając transport autokarowy w swoje pakiety dla segmentu seniorów, powinni na etapie sprzedaży wprowadzać konkretne rozwiązania techniczne, np. ustalić jednoznaczny sposób zajmowania miejsc w autokarze. I tu praktyczne doświadczenie znów przywołuje kilka rodzajów rozwiązań: od sprzedaży numerowanych miejsc, przez zajmowanie miejsc według kolejności wpłat, aż po niestety niezbyt udane rozwiązanie, spontaniczne zajmowanie miejsc.

Wreszcie, zarówno pięć lat temu, jak i w latach 2019-2020 zdaniem ankietowanych duże znaczenie ma opieka pilota-przewodnika. Doświadczenie pracy z turystami seniorami pokazuje, iż w przypadku wyjazdów o charakterze krajoznawczym jakość pracy pilota-przewodnika często przekłada się bezpośrednio na zadowolenie klientów w ogóle. Warto zaznaczyć, że w przypadku imprez krajoznawczych zadaniem pilota-przewodnika jest nie tylko opieka i sprawna realizacja programu, ale duże znaczenie ma jego narracja i umiejętność interpretacji prezentowanych faktów, miejsc czy postaci. Osoby pracujące z turystami-seniorami muszą być świadome, że nie może ograniczać się ona jedynie do informacji podstawowych, ale musi być o wiele bardziej wyspecjalizowana i rozbudowana. Powoduje to, że czas spędzony w autokarze podczas przejazdów pomiędzy poszczególnymi odwiedzanymi miejscami nie ogranicza się tylko do biernej podróży, ale ma szansę stać się równie ważnym, a wręcz oczekiwanym punktem programu.

Turyści seniorzy ambasadorami dziedzictwa kulturowego, czyli założenia projektu „Dziedzictwo w ruchu” (ang. „Heritage in motion”)²

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności każdego człowieka, a w sposób szczególny ważny aspekty przeżywania życia przez osoby starsze. Współcześni seniorzy, jak już podkreślano, pragną pełnego, aktywnego i zdrowego życia, które byłoby jednocześnie znaczące i użyteczne zarówno dla nich, jak i dla społeczeństwa. Wiąże się to z szansą odkrycia siebie na nowo, a co za tym idzie, nabycia nieznanych dotąd kompetencji.

Ciekawym działaniem, wartym dokładniejszego przybliżenia w kontekście podjętych w niniejszym tekście rozważań, a w praktyce mentalnym zwornikiem aktywności seniorów, tematyki dziedzictwa i turystyki kulturowej był projekt „Dziedzictwo w ruchu” (ang. „Heritage in motion” – „Innowacyjne metody edukacji dorosłych w zakresie dziedzictwa kulturowego i aktywnego starzenia się”, współfinansowany z projektu Unii Europejskiej Erasmus+ (nr referencyjny projektu 2018-1-ES01-KA204-050239). Projekt ten realizowany od 2018 r. przez cztery organizacje partnerskie:

- Uniwersytet Permanentny w Alicante (Hiszpania),
- Uniwersytet Trzeciego Wieku w Reykjavíku (Islandia),
- Towarzystwo Demokratyczne Wschód (Polska),
- Uniwersytet Otwarty w Zagrzebiu (Chorwacja).

Zaangażowanie tak szerokiego grona partnerów i praca przy projekcie w międzynarodowym i wielojęzycznym środowisku miała za zadanie przede wszystkim umożliwić transgraniczne rozpowszechnianie nie tylko dziedzictwa każdego z krajów partnerskich, lecz również innowacyjnych praktyk dotyczących edukacji osób starszych. Za priorytet działań projektowych przyjęto „promowanie wśród osób dorosłych i starszych wartości związanych z dziedzictwem kulturowym”, we współpracy z wymienionymi powyżej organizacjami partnerskimi z innych krajów europejskich (*Heritage in motion...* 2018). Ponadto w założeniach projektu od początku wskazywano iż, z jednej strony uczestnictwo w nim ma umożliwić

---

² Z racji wielości i obszerności struktury działań ujętych w projekcie oraz różnorodności uzyskanych wyników i ich aplikacyjności, zawartych także w końcowej publikacji, czyli „Przewodniku metodycznym” projekt „Dziedzictwo w ruchu” z pewnością może stanowić interesujący cel poznawczy i badawczy sam w sobie, a w praktyce powinien zostać szerzej przedstawiony w oddzielnej publikacji. Na użytek zatem niniejszego opracowania przywołano tylko najważniejsze założenia oraz wybrane elementy realizowanych działań projektowych, w które aktywnie był zaangażowany bezpośrednio Autor.

seniorom podjęcie roli kompetentnych ambasadorów dziedzictwa kulturowego, a z drugiej zaś strony realizowane działania mają na celu ulepszenie sprawności interpretacyjnej uczestników, potrzebnej do rozpowszechniania wyników podejmowanych działań.

Podczas realizacji projektu za istotny cel edukacyjny oraz techniczny przyjęto rozwijanie i wprowadzanie innowacyjnych metody nauczania wykorzystujących doświadczenie, umiejętności i aktywność osób dorosłych i starszych, przy użyciu różnorodnych technologii informacyjno-komunikacyjnych, zgodnie z podejściem tzw. otwartej edukacji. Tak przyjęty model działań miał od początku za zadanie również propagowanie Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego (Decyzja [UE] 2017/864): „Celem Europejskiego Roku Dziedzictwa Kulturowego jest zachęcenie jak największej liczby osób do odkrywania i poznawania europejskiego dziedzictwa kulturowego jako wspólnego dobra oraz do wzmocnienia poczucia przynależności do wspólnej europejskiej rodziny” (*Heritage in Motion...2018*).

Kluczowymi etapami projektu były następujące kroki i zawarte w nich etapy działań:

1. Wstępne badanie oparte o analizę potrzeb:
  - a. Definicja dziedzictwa kulturowego – grupa fokusowa,
  - b. Zasoby dziedzictwa dla seniorów – mapping,
  - c. Seniorzy, dziedzictwo oraz narzędzia i umiejętności potrzebne do interpretacji dziedzictwa – ankieta,
2. Program szkoleniowy;
3. Projektowanie ścieżek:
  - a. Przyjęcie struktury tras,
  - b. Kryteria wyboru zasobów,
  - c. Przesłanie,
  - d. Formy przekazu.

Tak przygotowany proces działań projektowych należy uznać za logiczny i konsekwentny. Wyniki pracy osiągnięte w pierwszym etapie miały w założeniu określić obecną sytuację w krajach partnerskich pod względem wartości jakie przedstawia dziedzictwa kulturowe dla seniorów. W kolejnym etapie szkoleń uczestnicy zdobywali nowe umiejętności, niezbędne w zdobywaniu nowej wiedzy oraz podczas przygotowania aktywnych szlaków poznawania dziedzictwa kulturowego. Wreszcie, w ostatniej fazie zespoły badawcze, w skład których weszły osoby starsze

i dorośle oraz eksperci projektu miały za zadanie przygotować we wszystkich krajach partnerskich, ścieżki dotyczące dziedzictwa.

Konkretnym efektem projektu, oprócz oczywiście wielu korzyści o charakterze m.in. aktywizacyjnym, społecznym i poznawczym, a jednocześnie szczegółowym przedstawieniem działań jest opublikowany w styczniu 2021 „Przewodnik Metodyczny”, prezentujący zawarte w tytule projektu „Innowacyjne metody edukacji dorosłych w zakresie dziedzictwa kulturowego i aktywnego starzenia się” (Carbonell 2021). Jego główną wartością merytoryczną, obok oczywiście stosunkowo dokładnego scharakteryzowania poszczególnych etapów oraz podbudowy teoretycznej planowanych działań jest przedstawienie dwudziestu jeden ścieżek, wpierw zaprojektowanych, wyznaczonych w terenie, a następnie zapisanych przy użyciu aplikacji WIKILOC jako „trasy aktywnego dziedzictwa promujące zdrowy styl życia”. Sama procedura prac nad tymi trasami – ich definiowania i projektowania, w oparciu o nabyte wcześniej umiejętności, szczególnie przy wykorzystaniu technik cyfrowych w trakcie działań terenowych jest niezwykle interesująca i warto, aby została szczegółowo opisana w formie oddzielnego opracowania, wraz ze szczegółową charakterystyką opracowanych ścieżek i towarzyszących im uwarunkowań oraz kryteriów.

Należy jednak podkreślić, że równie istotny pozostawał pierwszy etap projektu, mający jak już wskazano na celu przede wszystkim stworzenie fundamentu merytorycznego dla dalszych działań. Autor poprzez współpracę z polskim partnerem – Towarzystwem Demokratycznym Wschód był bezpośrednio włączony w tę fazę, uczestnicząc wpierw jako ekspert w pracach grupy fokusowej, a następnie przygotowując roboczy raport dotyczący potencjalnych zasobów dziedzictwa dla seniorów. W założeniach projektu raport ten miał być wynikiem tzw. mappingu – mapowania konkretnej przestrzeni turystycznej, a docelowo stanowić punkt wyjścia do szerszej debaty na temat dostosowania wybranych zasobów do kontekstu projektu HeiM. Warto w tym miejscu zatem przywołać najważniejsze wątki z tego raportu, wpierw charakteryzując założenia badawcze, a następnie przechodząc do prezentacji konkretnych wyników mapowania wybranych obiektów z Mazowsza.

Mapowanie wybranych zasobów dziedzictwa i ich dostępności pod kątem osób starszych – założenia badawcze

W ostatnim podrozdziale zatem przywołane zostaną wyniki procedury mapowania dla konkretnego regionu – Mazowsza. To celowe działanie ma stanowić także niejako klamrę dla wcześniejszych rozważań. Istotą bowiem niniejszego opracowania jest połączenie dwóch perspektyw, tj. spojrzenia na aktywność turystyczną seniorów nie tylko ze strony potrzeb samych użytkowników (co de facto zrealizowano na podstawie kwerendy literatury i własnych badań sondażowych), lecz również z perspektywy dedykowanej im oferty. Celowo jednak, w odróżnieniu od wcześniejszych działań badawczych Autora głównie skupiających się na pakietach biur podróży – organizatorów turystyki (por. Kociszewski 2017), tym razem warto zilustrować specyfikę oferty dla seniorów przykładem właśnie obiektów dziedzictwa kulturowego.

Przechodząc do właściwego procesu badawczego należy wpiern doprecyzować tytułowe określenie „mapowanie”, wykraczając poza intuicyjne tylko konotacje odwołujące się do kategorii kartograficznych, a więc czynności związanych z „oznaczaniem na mapie szczegółów terenu na podstawie materiałów uzyskanych z pomiarów lub materiałów źródłowych” (*Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pl/mapowanie>, 15.02.2019). Współczesny *Słownik języka polskiego* (<https://sjp.pl/mapowanie>, 15.02.2019) przywołuje także szersze rozumienie omawianego terminu, identyfikując „mapowanie” również jako:

- „przyporządkowanie zasobów systemowych do innych, zwykle wirtualnych”,
- „tworzenie schematu czegoś, np. jakiegoś zjawiska”.

Proponuje się zatem, aby w kontekście wszystkich działań realizowanego projektu tytułowe „mapowanie” utożsamiać z identyfikacją w toku kwerendy wybranych zasobów konkretnego obszaru – transparentnych przykładów obrazujących jego specyfikę, a następnie ich jakościowym opisem – pod kątem charakteru dziedzictwa i jego dostępności dla odbiorców projektu.

W kontekście aspektu przestrzennego należy podkreślić, iż nie było możliwe przy specyfice stosunkowo krótkiego okresu realizacji projektu i przy ograniczeniach objętościowych kreowanych dokumentów rozciągnięcie działań badawczych na poziom całego kraju i w tym kontekście mapowanie zasobów dziedzictwa. Z racji zatem zarówno miejsca funkcjonowania Towarzystwa Demokratycznego Wschód – realizatora projektu, jak i pochodzenia potencjalnych odbiorców zaangażowanych

w projekt, tj. seniorów mieszkających w Warszawie i na terenie aglomeracji postanowiono zająć się w praktyce obszarem współczesnego administracyjnego województwa mazowieckiego.

Województwo mazowieckie w obecnej postaci zostało utworzone 1.01.1999 r. i stanowi 11% powierzchni całego kraju, zajmując powierzchnię 35 558 km kw. To jednocześnie największy region spośród 16 jednostek administracyjnych, zarówno pod względem obszaru, jak i liczby ludności. Według statystyk GUS (<http://www.polskawliczbach.pl/mazowieckie>, 20.02.2019) aktualna liczba mieszkańców to ponad 5 300 tys. osób. Stopień urbanizacji regionu to prawie 65% (64,7%), a gęstość zaludnienia to 151 osób /km kw.

Nie ma wątpliwości, że dziedzictwo kulturowe Mazowsza jest bogate i jednocześnie zróżnicowane. W jego postrzeganiu nie można skupiać się tylko na Warszawie (nie ujmując oczywiście jej znaczeniu) tętniącej wielkomiejskim życiem, lecz warto pójść krok dalej – w poszukiwaniu tożsamości wciąż nie do końca odkrytych obszarów pozostałych części rozległego województwa, pełnych niezwykle interesujących miejsc – m.in. tajemniczych zamków i szlacheckich dworów, zabytkowych świątyń i urokliwych miasteczek, wreszcie pól dawnych bitew i krajobrazów od lat przyciągających filmowców. Powyższy – może nieco metaforyczny opis – ma pomóc uzmysłowić sobie skalę wielkości i różnorodnego charakteru dziedzictwa współczesnego Mazowsza. Powoduje to, że realizacja mapowania całego regionu w kontekście dziedzictwa kulturowego i jego wykorzystania w edukacji seniorów mogłaby okazać się procesem niezwykle żmudnym i czasochłonnym.

Aby zatem móc zrealizować przedstawione we wstępie opracowania założenia skupiono się na identyfikacji transparentnych przykładów dziedzictwa Mazowsza – zróżnicowanych zarówno tematycznie, jak i przestrzennie oraz historycznie (m.in. chronologicznie). W tym celu za punkt wyjścia, a jednocześnie przedmiot analizy przyjęto funkcjonujące w przestrzeni regionu, pod auspicjami Mazowieckiej Regionalnej Organizacji Turystycznej „Szlaki turystyczne dziedzictwa kulturalnego Mazowsza”, których powstanie, a w praktyce oznaczenie i opisanie w przestrzeni realnej i wirtualnej stanowi efekt realizacji projektu finansowanego z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2007-2013 (Działanie 6.2 – Turystyka; wartość projektu 2 122 800 PLN; kwota dofinansowania 1 774 307 PLN). Wytypowane do oznaczenia szlaki zostały zaproponowane jako najistotniejsze a zarazem najlepiej spajające subregiony Mazowsza

(<http://www.dziedzictwomazowska.pl>, 20.02.2019)/:

- Szlak Bitwy Warszawskiej 1920 roku – obejmuje swym zasięgiem teren od południowego wschodu, po przez wschodnią część Mazowsza, aż po północne tereny województwa - umożliwia „podróż na pole bitwy, która powstrzymała pochód rewolucji bolszewickiej na zachód”,
- Szlak Chopinowski – związany jest z głównie z zachodnimi i południowo zachodnimi terenami województwa – pozwala na „ podróż śladami pierwszych dwudziestu lat życia Fryderyka Chopina”,
- Szlak Książąt Mazowieckich – koncentruje się głównie wzdłuż doliny Wisły od południowego wschodu, ku zachodniej i północnej części województwa i stanowi „wyprawę szlakiem zamków, tajemnic, legend i rycerzy”.

Należy podkreślić, że obiekty na szlakach stanowią polskie dziedzictwo kulturowe, wiedza o nich (postaciach, wydarzeniach, obiektach) powinna być kultywowana i przekazana następnym pokoleniom z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne i artystyczne. Stanowi to zatem właściwy punkt wyjścia do działań edukacyjnych w kontekście odbiorców projektu – osób starszych.

W ramach tytułowego mapowania w przypadku każdego ze szlaków dokonano wyboru konkretnych obiektów, które w oparciu o doświadczenie piszącego te słowa jako przewodnika i pilota wycieczek, stanowią bezdyskusyjnie przedmiot zainteresowania osób starszych. Następnie, na podstawie weryfikacji oferty danego podmiotu / instytucji, jak i kontaktu z przedstawicielami dokonano jakościowego opisu charakteryzującego dostępność placówki.

Jednocześnie na koniec prezentacji tych kluczowych założeń należy zaznaczyć jeszcze dwie kwestie techniczne:

1. Omawiany proces badawczy był realizowany jesienią 2019 roku, a więc jeszcze przed rozpoczęciem pandemii COVID, zatem odnosi się do realiów regularnego funkcjonowania obiektów i ich oferty dostępnej w danym momencie czasowym dokonywanej kwerendy
2. Zrealizowana w procesie badawczym analiza ma charakter jakościowy i ze względu na ograniczoną objętość tworzonego na jej podstawie raportu skupiała się przede wszystkim na elementach oferty kluczowych z punktu widzenia potencjalnych turystów seniorów.

3. Przyjęto zbliżony model opisu każdego z obiektów, nawiązujący częściowo do powszechnie znanej metody analizy SWOT, a więc wskazania zarówno mocnych jak i słabych stron poszczególnych zasobów dziedzictwa.

Czym chata bogata” – czyli wybrane zasoby dziedzictwa kulturowego województwa mazowieckiego pod kątem dostępności dla turystów seniorów

Zanim przedstawione zostaną właściwe wyniki mapowania w skali regionu warto również raz jeszcze odnieść się do przedmiotu działań badawczych – czyli samego terminu „dziedzictwo kulturowe”. Bogactwo literatury przedmiotu w tym zakresie jest najlepszym potwierdzeniem wielowymiarowego rozumienia określenia. Interesującego podsumowania dokonali w swoim tekście właśnie na temat Mazowsza K. Gutowska i Z. Kobyliński (2011), wskazując, że „dziedzictwo kulturowe to wszystkie pozostałości i wspomnienia, które wiążą nas z naszą przeszłością, czy to w otaczającym nas krajobrazie, sztuce, języku lub tradycjach”. Jednocześnie przywołani autorzy podkreślają jego ponadczasowość i aktualność, a przez to ważność w kontekście współczesnych czasów, zaznaczając, że „dziedzictwo kulturowe nie jest zbędnym bagażem, którego możemy się pozbyć, ale że jest ono potrzebne, a nawet niezbędne człowiekowi XXI wieku”. Słowa te zdają się właściwie streszczać postrzeganie dziedzictwa kulturowego także w kontekście niniejszego projektu i edukacyjnego zaangażowania osób starszych.

SZLAK CHOPINOWSKI

Obiektem, który poddano szczegółowej analizie jest Dom Urodzenia Fryderyka Chopina i Park w Żelazowej Woli. Placówka ta w ujęciu formalnym stanowi oddział warszawskiego Muzeum Fryderyka Chopina, administrowanego przez Narodowy Instytut Fryderyka Chopina – NIFC. W swoich założeniach jest to instytucja „mająca na celu kultywowanie pamięci wielkiego Kompozytora oraz udostępnianie wiedzy na temat jego życia i twórczości szerokiemu gronu odbiorców” (<http://chopin.museum/pl/about/us>, 20.02.2019).

Warto podkreślić, że historia Żelazowej Woli jako miejsca udostępniania dziedzictwa związanego z Chopinem sięga jeszcze czasów przedwojennych, kiedy to po remoncie i pierwotnym urządzeniu w latach 30 XX wieku obiekt udostępniono zwiedzającym w czerwcu 1939 r. Po powojennych renowacjach od 1951 obiektem

administrowało Muzeum Narodowe, a od 1953 r. Towarzystwo im. Fryderyka Chopina w Warszawie. Zgodnie z art. 2 ustawy z dnia 3 lutego 2001 r. o ochronie dziedzictwa Fryderyka Chopina, Dworek w Żelazowej Woli wraz z otaczającym go zabytkowym parkiem został uznany za dobro kultury narodowej, podlegające szczególnej ochronie. Obecnie obiekt odwiedza ponad 200 tys. turystów rocznie.

Aktualny (w momencie realizacji mapowania) program wystawienniczy w Żelazowej Woli skoncentrowany jest na nowej ekspozycji stałej w Domu Urodzenia Fryderyka Chopina. Zabytkowy park i Dom Urodzenia są punktem odniesienia, ale nie wyczerpują potencjału miejsca, bowiem jak podkreślono na stronie placówki „odmienny charakter tego oddziału Muzeum Chopina pozwala mówić nie tylko o historii i kolekcjonowaniu, ale o drodze wiodącej do wzniesienia parku-pomnika Chopinowi i postawom jego twórców, a przy tym prowokuje do zadawania pytań jakie znaczenia mają one we współczesności” (http://chopin.museum/pl/museum/zelazowa_wola/id/974, 24.02.2019).

Placówka w Żelazowej Woli w ramach działań edukacyjnych dedykowanych dorosłym, a więc także seniorom proponuje różne aktywności, które zostaną przedstawione poniżej w poszczególnych punktach:

- Orowadzanie po wystawie stałej i czasowej – w określone dni tygodnia, także weekendy, które nie generuje dodatkowych kosztów, bowiem zawarte jest w cenie biletu wstępu. To konstruktywne rozwiązanie dla pojedynczych turystów, którzy nie mają możliwości przybycia z grupą (która ma na ogół wynajętego przewodnika lub swojego „narratora), a chcieliby uzyskać również szczegółową i rzetelną informację. Ważne, że oprowadzanie realizowane jest również w weekend, a szczególnie w niedziele, kiedy liczba turystów odwiedzających muzeum wzrasta w związku z sezonowymi koncertami fortepianowymi. Jediną barierą pozostaje limit miejsc – tj. 30 osób na każdą godzinę, jednak ma on swoje właściwe uzasadnienie – ograniczenie powierzchniowe zwiedzanych ekspozycji.

Z drugiej jednak strony zwiedzanie kompleksu w Żelazowej Woli to nie tylko sam dworek, ale również ekspozycje czasowe, jak i sala kinowa, z możliwością obejrzenia cyklicznie wyświetlanego (w dwóch wersjach językowych) interesującego filmu o biografii Chopina. To zatem konstruktywne rozwiązanie w przypadku większych grup i potrzeby ich podziału. Ponadto dla seniorów przewidziane są dodatkowe pory zwiedzania w ramach „Akcji 60+ Kultura – czyli Kultura dostępna dla seniora”. To działanie, które w jeszcze większym stopniu pozwala dostosować poznawanie

dziedzictwa do potrzeb odbiorców, m.in. poprzez spokojniejsze tempo, inny przekaz treści – tak, iż zwiedzanie staje się przyjemnością, a nie „biegiem po wystawie”.

- Salony muzyczne – w konkretne dni roku kalendarzowego, z góry ustalone – łączące w swojej formule krótkie koncerty i recitale z komentarzem znawców tematyki chopinowskiej, poruszające różne zagadnienia związane z twórczością wybitnego kompozytora.
- Spacerzy przyrodnicze – odbywające się od wiosny do wczesnej jesieni, w wybrane niedziele raz w miesiącu o godzinie 13 – bazujące na bogactwie nie tylko kulturowym, ale i przyrodniczym Żelazowej Woli.
- Tematyczne spotkania i warsztaty – organizowane w cyklu ruchomym, a dotyczące różnych zagadnień związanych z szerokorozumianą przestrzenią Żelazowej Woli – np. „Oblicza dworu polskiego” lub „Piętrzący się park. Warsztaty przyrodnicze”.

Dodatkowo należy podkreślić, że całą przestrzeń Żelazowej Woli należy uznać za właściwie przygotowaną do potrzeb seniorów, a także osób niepełnosprawnych – m.in. poprzez instalację w wielu miejscach w parku wygodnych ławek, stworzenie szerokich alejek spacerowych, dostęp do toalet w co najmniej dwóch miejscach, funkcjonowanie sklepu z pamiątkami i wydawnictwami, jak również zaplecza gastronomicznego – zarówno na terenie kompleksu (kawiarnia), jak i w jego sąsiedztwie (restauracje).

SZLAK KSIĄŻĄT MAZOWIECKICH

Obiektem, który poddano w kontekście tego szlaku szczegółowej analizie jest Zamek Książąt Mazowieckich w Ciechanowie, znajdujący się na „Trasie Konrada Mazowieckiego – część wschodnia”, z punktu widzenia formalnego będący oddziałem Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie.

Zamek ciechanowski został zbudowany na przełomie XIV i XV wieku przez księcia mazowieckiego Janusza I Starszego, a od połowy XVII wieku pozostawał w stanie ruiny. W końcu lat 60 XX w. rozpoczęto proces jego odbudowy, stwarzając obiekt muzealny, o charakterze „trwałej ruiny”, z niewielką ekspozycją muzealną na basztach i w zrekonstruowanej piwnicy zamkowej (<http://zamekciechanowie.pl/historia/>, 24.02.2019).

Współcześnie fundusze unijne (z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego) umożliwiły rewitalizację zamku, a przez to nadanie mu nowego wyglądu i funkcjonalności, bowiem dotychczasowy Dom Mały znacznie powiększył możliwości

ekspozycyjne, jak również został wyposażony w nowoczesne rozwiązania multimedialne. Ponadto odnowiono mury zamkowe oraz baszty, co umożliwiło otwarcie innowacyjnej wystawy stałej „Księstwo Mazowieckie 1200-1526 – intrygi, trucizny, smok, czyli 300 lat niezależnego Mazowsza”.

Warto zauważyć, że Muzeum Książąt Mazowieckich w Ciechanowie jest aktualnie najlepiej zachowanym zamkiem Książąt Mazowieckich na całym Mazowszu (w porównaniu z m.in. Czerskiem, Liwem, Rawą Mazowieckim), a przywołana powyżej wystawa wyróżnia się w kategoriach udostępniania dziedzictwa i wykorzystania go w edukacji. Jest to bowiem pierwsze miejsce w Polsce, gdzie przypomniano 300 lat historii niezależnego Mazowsza – od czasów sprowadzenia Krzyżaków przez Konrada Mazowieckiego do bezpotomnej śmierci ostatnich książąt mazowieckich. W zamyśle twórców, ale i praktyce to szansa „prawdziwej wyprawy w przeszłość”, także dzięki nowoczesnym środkom wyrazu i komunikacji - filmom, opowieściom, postaciom i dekoracjom z epoki.

Oprócz wystawy o Książątach Mazowieckich w Domu Małym prezentowana jest również ekspozycja „Fakty i mity ciechanowieckiego zamku”, mająca na celu prezentację właściwej wersji dziejów zamku m.in. w oparciu o źródła archeologiczne, nieco zniekształconych na skutek błędów w badaniach w latach 70. i 80. Ubiegłego wieku. Wreszcie – w zrewitalizowanej części zamku udostępniono zwiedzającym salę multimedialną, w której „technika i nowoczesny sprzęt pomagają zrozumieć zawiłą historię Książąt Mazowieckich”.

Podobnie jak w przypadku Żelazowej Woli właściwej weryfikacji poddano ofertę edukacyjną, oczekując ujęcia w niej również propozycji dla osób dorosłych, a szczególnie seniorów. Niestety, ale tym razem w ofercie obiektu znaleziono tylko propozycje lekcji muzealnych „dla uczniów wszystkich szczebli edukacyjnych, poświęcone historii zamku, miasta oraz szeroko rozumianego średniowiecza” (<http://zamekwciechanowie.pl/oferta/>, 24.02.2019). Nie oznacza to jednak, że seniorzy nie mogą być odbiorcami treści zamkowego dziedzictwa – mają dostęp do wystaw w formie klasycznego zwiedzania – indywidualnie lub z przewodnikiem.

Przykład Ciechanowa to kolejny wymiar przywołanego już w kontekście Żelazowej Woli wątku dostępności. Dostępność sensu stricte pod kątem seniorów to najogólniej rzecz biorąc fizyczna możliwość zwiedzania obiektu, uwzględniająca jego rozwiązania architektoniczne, w tym potencjalne bariery i przeszkody np. w poruszaniu. Nie można o tym zapomnieć, szczególnie w kontekście obiektów

dziedzictwa o dawnej metryce pochodzenia, jakimi są np. zamki. W Ciechanowie współczesną wystawę stworzono w poddanej rewitalizacji części zamku, przede wszystkim w dwóch basztach, na ich poszczególnych piętrach. Początkowo więc, aby dostać się nawet do pierwszych pomieszczeń, należy pokonać strome schody, a następnie wędrować poprzez poszczególne piętra w górę, schodząc przez klatkę schodową w drugiej baszcie. Oprócz ciasnych pomieszczeń potencjalnymi trudnościami mogą okazać się ograniczony dostęp światła i powietrza. Z drugiej strony to naturalny klimat średniowiecznego zamku, a więc pełne doświadczenie oryginalności dziedzictwa wymaga nieco trudu. Jednak świadomość takiego charakteru obiektu nakłada dużą odpowiedzialność na personel, którego głównym zadaniem jest rzetelna i dokładna informacja potencjalnych odwiedzających, a także kontrola wielkości grup (zwiedzanie w grupach ok. 20 osób) i możliwości potencjalnych uczestników.

O wiele bardziej dostępna, bowiem zlokalizowana na parterze, pozostaje wystawa poświęcona historii zamku i odkryciom archeologicznym. W przypadku zatem turystów seniorów, szczególnie grup zorganizowanych algorytm prezentacji dziedzictwa przedstawia się następująco: w początkowej fazie cała grupa wspólnie zwiedza wystawę archeologiczną, a następnie w podziale na mniejsze grupy możliwa jest eksploracja baszt z ekspozycją poświęconą księżtom. Co ważne jednak, dla osób, które nie decydują się na wejście na wieże możliwa jest kontynuacja zwiedzania – już indywidualnie – m.in. sali multimedialnej.

Z doświadczeń piszącego te słowa, wizytującego niejednokrotnie ciechanowski zamek wraz z grupami seniorów wynika, że model ten sprawdza się w praktyce. Seniorzy, którzy decydują się na zwiedzanie części ekspozycji w wieżach bardzo pozytywnie odbierają multimedialny charakter wystawy i zastosowane rozwiązania. Ciekawostką jest przygotowanie pamiątkowych opisów poszczególnych księżt w formie kartek z kalendarza (czyżby na wzór Muzeum Powstania Warszawskiego) i możliwość zbierania ich wraz z pamiątkowymi pieczęciami. Te bardzo proste w formule, ale jednocześnie oryginalne pamiątki do zabrania ze sobą stanowią interesujący przykład promocji dziedzictwa miejsca.

Konkludując, należy dodać, że funkcjonowanie poszczególnych obiektów dziedzictwa kulturowego wynika z etapu na jakim się znajdują. Przykład Ciechanowa to niejako „moment pośredni”, bowiem zrealizowana rewitalizacja stanowi I fazę w bardziej złożonej koncepcji przebudowy i rozbudowy zaplecza wystawienniczego

zamku. Pozostaje mieć zatem nadzieję, że kolejne lata przyniosą rozwój placówki, w jeszcze większym stopniu otwierając ją na rosnące zainteresowanie seniorów turystyką kulturową, ale i dziedzictwem swojego regionu, przy jednoczesnej otwartości na nowoczesne technologie. Być może, wzorem innych obiektów związanych z Książętami Mazowieckimi zamek – muzeum w jeszcze większym stopniu otworzy się na organizację wydarzeń – m.in. turniejów, pokazów itp.

SZLAK BITWY WARSZAWSKIEJ

Właściwym miejscem na ostatnim z omawianych szlaków dziedzictwa Mazowsza wydaje się Ossów, w którym funkcjonuje Samorządowa Instytucja Kultury „Park Kulturowy – Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”, powołana przez burmistrza Wołomina w 2013 roku i finansowana z budżetu gminy. Warto zaznaczyć, że miejsce działalności podmiotu nie pozostaje przypadkowe, bowiem łączy się w pełni ze wspaniałą historią Ossowa, jako miejsca walk podczas Bitwy Warszawskiej 1920 roku, określanej przez brytyjskiego dyplomatę lorda D’Abernona „18 znaczącą bitwą w dziejach świata”.

Zgodnie ze swoimi założeniami instytucja ta ma zajmować się „edukacją historyczną, turystyką i kulturą, wspierając się na dziedzictwie historycznym Ossowa i miejscach pamięci tu usytuowanych” (<http://ossow1920.pl/index.php/1920-2020/po-co-jestesmy>, 24.02.2019). Swoistym novum jest zaangażowanie różnych podmiotów, tj. zarówno samorządowców, jak i osób prywatnych, firm i społeczników.

Ponadto specyfika Samorządowej Instytucji Kultury to tak naprawdę dopiero początek szerokiej działalności – swoisty załęczek mającego powstać na rocznicę 100-lecia Muzeum Bitwy Warszawskiej, jako filii Muzeum Wojska Polskiego. Aktualnie podstawą funkcjonowania jest Centrum Informacji Turystyczno-Historycznej, otwarte w powstałym w latach 90. XX w. dawnym pawilonie ekspozycyjnym z makietą, obecnie zamienionym na interesującą przestrzeń wystawienniczą, z multimedialnymi ekranami dotykowymi, stanowiskami odsłuchowymi, wirtualnym prezenterem oraz salką kinowo-konferencyjną. To właśnie w niej odbywają się prezentacje filmu „Zwycięstwo 1920”, w niezwykle ciekawy i przystępny sposób opowiadającego o problematyce wojny polsko-bolszewickiej, Bitwy Warszawskiej i boju pod Ossowem. Dodatkowo centrum prowadzi również wypożyczalnię rowerów i sprzętu piknikowego dla turystów indywidualnych.

Oferta Samorządowej Instytucji Kultury skierowana jest do różnych grup, ale zarówno młodzieży szkolnej, jak i osobom dorosłym dedykowane są „Wycieczki historyczne”, których program można dowolnie konfigurować, w zależności od potrzeb i możliwości potencjalnych odbiorców. W katalogu atrakcji w ramach wycieczek zaproponowano m.in.:

- lekcję żywej historii, prowadzoną przez umundurowanych rekonstruktorów,
- pokaz uzbrojenia i wyposażenia wojskowego z czasów wojny polsko-bolszewickiej,
- wycieczkę z przewodnikiem po miejscach pamięci związanych z bojem pod Ossowem,
- posiłek – np. obiad lub ognisko,
- konkurs wiedzy historycznej zdobytej podczas wycieczki (z nagrodami) wraz ze stylizowanymi pamiątkowymi dyplomami

Z doświadczenia piszącego te słowa wynika, że szczególną cechą opisywanej instytucji jest przede wszystkim elastyczność, operatywność i umiejętność dostosowania się do potrzeb grupy, a czasem także możliwości np. czasowych, związanych z zaplanowaniem w danym dniu wycieczki jednodniowej jeszcze innych punktów atrakcji. Placówka jest w pełni dostępna dla osób starszych, wspomniana sala kinowo-konferencyjna jest wygodna, dzięki czemu projekcja filmu trwająca ponad 40 minut przebiega bez zakłóceń. Na miejscu ponadto są toalety, możliwość wypicia kawy, jak i zakupu pamiątek.

Mimo wspomnianej już wcześniej stosunkowo wczesnej fazy funkcjonowania Samorządowa Instytucja Kultury odgrywa znaczącą rolę, bowiem stanowi merytoryczny wstęp do zwiedzania historycznych obiektów będących realnymi świadkami boju pod Ossowem w 1920 r. – przede wszystkim wizyty przy kaplicy i cmentarzu polskich żołnierzy. Ponadto wyróżnikiem miejsca, w kontekście przekazu dziedzictwa i adresowania działań edukacyjnych do osób starszych jest konstruktywne połączenie różnych technik i narzędzi – w tym przypadku szczególnie elementów multimedialnych (film) z lekcjami żywej historii i autentycznym zaangażowaniem rekonstruktorów i ich artefaktów.

Jedyną trudnością może pozostawać popularność miejsca, która powoduje, że niejednokrotnie jest ono po prostu mocno oblegane, szczególnie przez grupy szkolne. Być może wyzwaniem na przyszłość jest również ujednoczenie polityki cenowej, bowiem aktualnie jest ona zróżnicowana w zależności od realizowanego programu, jednak nie ma jednolitych sztywnych ram.

Podsumowanie

Zgodnie z poczynionymi we wstępie założeniami, po pierwsze skupiono się na identyfikacji atrybutów aktywności turystycznej seniorów i spojrzenia osób na dedykowaną im ofertę turystyczną – zarówno w zakresie pakietu biur podróży, jak i m.in. propozycji zagospodarowania czasu wyjazdów.

Z przedstawionych rezultatów badań wyłania się interesujący, ale przede wszystkim szczegółowy i szczególnie obraz klientów-seniorów. Szczegółowy – gdyż pozwalający dostrzec bardzo konkretne preferencje dotyczące jakościowych elementów oferty turystycznej. Szczególny, ponieważ zrealizowane badania ankietowe, stanowiąc w dużej mierze praktyczne potwierdzenie przedstawionych rozważań teoretycznych, rzeczywiście ukazują osoby starsze jako grupę zróżnicowaną, ale bardzo konkretnie werbalizującą swoje potrzeby i możliwości. Skłania to więc do refleksji, iż dopiero dostrzeżenie tej specyfiki, a przez to właśnie szczególne (w pozytywnym rozumieniu tego słowa) podejście do turystów-seniorów w ramach wielu aspektów tworzonej i realizowanej oferty turystycznej może stać się załącznikiem finalnego sukcesu.

Aktualnie, w obliczu wspomnianej już wcześniej globalnej ekspansji koronawirusa COVID-19 pojawia się tylko spora wątpliwość – jak pandemia już wpłynęła i dalej może wpływać na turystykę seniorów? Wydaje się, że jest to po pierwsze potężny cios i zatrzymanie aktywności seniorów w ogóle. Osoby starsze, jako szczególnie podatne na zakażenie koronawirusem bardzo radykalnie zmieniły swoje zachowanie i nawet codzienne aktywności, pozostając w domach i ograniczając wzajemny kontakt. Zawieszono funkcjonowanie organizacji senioralnych, Uniwersytetów Trzeciego Wieku, instytucji kultury. Niestety, tylko niektóre z nich odnalazły się w rzeczywistości wirtualnej, docierając ze swoją ofertą do seniorów przez Internet i różnego rodzaju aplikacje i narzędzia.

Bieżące obserwacje autora prowadzą raczej do wniosków, iż „odmrażanie” turystyki seniorów, a w praktyce powrót do zainteresowania turystyką potrwa znacznie dłużej niż klientów z młodszych kohort, spragnionych wakacji, a jednocześnie zmęczonych izolacją. Może zmienić się także struktura wyjazdów, a więc daleko idąca ostrożność i zachowawczość będzie wstrzymywała osoby starsze przed wyjazdami zagranicznymi czy nawet dłuższymi wycieczkami krajowymi, powiązanymi z noclegiem itd. w stronę krótszych wyjazdów o mniejszym zasięgu kilometrowym, np. o charakterze regionalnym. Wreszcie, przynajmniej na minimum 1-2 sezony zmianie ulegnie także zapewne specyfika programów, w których większy nacisk będzie

kładziony na otwarte przestrzenie czy miejsca, w których łatwiej zachować dystans społeczny.

Z kolei przechodząc do konkretnych działań, opisanych w ramach projektu „Heritage in Motion” należy podkreślić, iż poprzez przywołanie wybranych przykładów dziedzictwa starano się pokazać zróżnicowanie – zarówno samego funkcjonowania poszczególnych instytucji / miejsc/ placówek, jak i w ujęciu bardziej szczegółowym – podejścia do udostępniania dziedzictwa grupom odbiorców, a szczególnie seniorom oraz działań edukacyjnych w tym zakresie. Mapowanie utożsamiono z identyfikacją konkretnych przykładów obrazujących szerokie spektrum realizowanych aktywności, w tym przypadku wybrano zatem po jednej z placówek z każdego z zaproponowanych przez Mazowiecką Regionalną Organizację Turystyczną szlaków dziedzictwa kulturowego Mazowsza.

Wydaje się, że dobór miejsc przede wszystkim obrazuje wspomniane już kilkakrotnie zróżnicowanie dziedzictwa kulturowego Mazowsza, w co najmniej kilku wymiarach. Żelazowa Wola to miejsce związane z konkretną postacią, działające niejako pod kuratelą i jako filia dobrze rozpoznawalnej i szanowanej instytucji jaką jest warszawskie Muzeum Chopina, a jeszcze szerzej – organ prowadzący czyli NIFC. Jednocześnie to przestrzeń, w której przeplata się bogactwo kulturowe osoby Chopina, z ciekawą historią samego założenia i jego wykorzystania, także w kontekście bogactwa przyrodniczego, a to wszystko okraszone wątkami muzycznymi – w przenośni i dosłownie (rozbrzmiewają one w parku – nie tylko podczas niedzielnych koncertów...) To przykład również szerokich działań edukacyjnych i konkretnego adresowania projektów do osób starszych.

Ciechanów to z kolei zupełnie inna kategoria obiektu – dawny zamek, trwała ruina, poddana rewitalizacji – na razie częściowej, bowiem władze liczą na jej kontynuację. Jednak to przykład oryginalności przekazu, niepowtarzalnego w skali całego regionu poruszenia ważnego w historii Mazowsza zagadnienia książąt, jak i interesującego wykorzystania technik multimedialnych. To także istotny sygnał, iż udostępnianie dziedzictwa trudnego w dostępie fizycznym ze względu na m.in. charakter architektoniczny miejsca powinno łączyć się z właściwym przekazem, troską o odbiorców i zapewnieniem im alternatywnych form zwiedzania.

Wreszcie Ossów to przykład rozwijającej się instytucji, która mimo niewielkiej – w wymiarze przestrzennym skali działania – nie tylko angażuje szerokie grono

podmiotów, ale przede wszystkim za pomocą różnych środków opowiada o realiach i okolicznościach Bitwy Warszawskiej 1920 r.

Piszący te słowa ma świadomość, iż przedstawione przykłady w żaden sposób nie wyczerpują bogatej listy miejsc wartych wspomnienia – obiektów / placówek / instytucji związanych z dziedzictwem regionu. Głównym celem w realizowanym projekcie nie jest jednak dosłowna inwentaryzacja, a raczej wskazanie pewnych prawidłowości. Trzy przedstawione przykłady ukazują niejako pewną specyfiką funkcjonowania obiektów dziedzictwa, ich chęci (albo i nie) dostrzeżenia seniorów jako odbiorców, ale i charakterystykę otoczenia i kształtujących je czynników.

Bibliografia:

- Ageing Europe. Looking at the lives of older people in the EU* (2019), Publications Office of the European Union, Luxembourg, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/10166544/KS-02-19%E2%80%91EN-N.pdf/c701972f-6b4e-b432-57d2-91898ca94893> [dostęp: 27.02.2020]
- Alejski W., 2011, *Aktywność turystyczna: międzynarodowe i krajowe zróżnicowanie oraz kwestia wykluczenia społecznego*, „Turyzm”, t. 21, z. 1-2
- Apanowicz J., 2005, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa
- Babbie E., 2013, *Podstawy badań społecznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Bąk I., 2013, *Statystyczna analiza aktywności turystycznej seniorów w Polsce*, Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie, Szczecin
- Błędowski P., 2012, *Aktywność, solidarność, partycypacja osób starszych – aspekty globalne i lokalne*, http://wrota.warmia.mazury.pl/archiwum/images/stories/stories_2011/ROPS/Pliki/rops_1/w_artykolach/2012/konferencja/1_p_bledowski.pdf [dostęp: 03.03.2015]
- Carbonell M. (red.), 2021, *Przewodnik Metodyczny – Innowacyjne metody edukacji dorosłych w zakresie dziedzictwa kulturowego i aktywnego starzenia się*, publikacja w ramach projektu „Dziedzictwo w ruchu” – „Heritage in Motion”, https://www.heimheritage.eu/sites/default/files/2021-02/HeiM-Methodological_Guide-PL.pdf
- Chabor A., 2005, *Kształcenie ustawiczne jako priorytet w nowym modelu edukacji*, [w:] A. Fabiś (red.), „Unowocześnianie procesu kształcenia dorosłych”, Mysłówice–Zakopane
- Fleer, M., 2016, *The Vygotsky project in education*. In L. L. Rowell, C. D. Bruce, J. M. Shosh, & M. M. Riel (Eds.), *Activity Theory in Education* (pp. 1–15). Rotterdam: SensePublishers
- Głabiński Z., 2014, *Zastosowanie metod badań społecznych w analizie aktywności turystycznej seniorów w Polsce* [w:] G. Gołembski, A. Niezgoda (red.), *Turystyka wobec zmian współczesnego świata: strategie, marketing, programowanie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Poznań
- Grzelak-Kostulska E., Hołowiecka B., Kwiatkowski G., 2011, *Problem aktywności turystycznej seniorów*, [w:] A. Stasiak (red.), *Perspektywy i kierunki rozwoju turystyki społecznej w Polsce*, Wydawnictwo WSTH w Łodzi, Łódź
- Grzelak-Kostulska E., Hołowiecka B., Michniewicz-Ankiersztajn H., 2010, *Profil aktywności turystycznej seniorów*, [w:] D. Kałuża, P. Szukalski (red.), *Jakość życia seniorów w XXI wieku. Ku aktywności*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź
- Guldynowicz D., Koperwas A., 2005, *Aktywność życiowa ludzi starych*, „Prace Studenckich Kół Naukowych”, nr 4

- Havighurst R., 1953, *Older People*, Longmans, Green and Co, New York
- Heritage in motion*, 2018, ulotka projektu,
https://www.heimheritage.eu/sites/default/files/HeiM-Project_Leaflet-PL.pdf
- Jurek Ł., 2012, *Ekonomia starzejącego się społeczeństwa*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
- Kiryłuk H., 2008, *Główne wyzwania i problemy na współczesnym rynku turystycznym*, [w:] M. Jalinik (red.), *Innowacje w rozwoju turystyki*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok
- Kociszewski P. (2016a), *Oferta turystyczna dla seniorów i jej społeczno-geograficzne uwarunkowania*, praca doktorska pod kierownictwem dr hab. M. Durydiwki, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa - maszynopis nieopublikowany
- Kociszewski P., 2016b, *Starzenie się ludności w ujęciu geograficznym – założenia geografii starości* [w:] M. Herudzińska, I. Błaszczak (red.), 2016, „Znane i nieznanie oblicza starości jako obszar wyzwań dla społeczeństw XXI wieku”, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 98-113
- Kociszewski P. (red.), 2013, *Zainteresowanie seniorów oraz ich udział w turystyce kulturowej*, dyskusja w ramach Gnieźnieńskiego Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej, „Turystyka Kulturowa”, nr 5/2013
- Kociszewski P. (red.), 2015, *Wpływ pokolenia baby-boomer na turystykę (kulturową)*, dyskusja w ramach Gnieźnieńskiego Forum Ekspertów Turystyki Kulturowej, „Turystyka Kulturowa”, nr 1/2015
- Kociszewski P., 2017, *Kształtowanie oferty na rynku turystyki kulturowej przez organizatorów turystyki (na przykładzie turystów seniorów)*, „Turystyka Kulturowa”, nr 1/2017, s. 80-105
- Kociszewski P., 2020, *Oczekiwania segmentu osób starszych a oferta turystyczna* [w:] T. Skalska (red.), 2020, „Segmentacja rynku turystycznego: wybrane aspekty”, Wydawnictwo Akademii Finansów i Biznesu VISTULA, Warszawa, s. 73-101
- Kowalczyk-Anioł J., 2013, *Różnice pokoleniowe w turystyce polskich seniorów – baby boomers versus pokolenie przedwojenne*, [w:] R. Pawlusiński (red.), „Współczesne uwarunkowania i problemy rozwoju turystyki”, Uniwersytet Jagielloński, Kraków
- Kowalczyk A., 2014, *Od turystyki 3S do turystyki 3E*, [w:] G. Gołembski, A. Niezgodna (red.), „Turystyka wobec zmian współczesnego świata. Zmiany, bariery, innowacje”, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, s. 15-28
- Marcjanik M., 2014, *Językowy obraz osoby starej* [w:] B. Szatur-Jaworska (red.), *O sposobach mówienia o starości*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa
- Mazur M., 1997, *Turystyka a dobrostan życia człowieka*, „Folia Turistica”, nr 7
- Patterson I., 2006, *Growing Older: Tourism and Leisure Behaviour of Older Adults*, Cromwell Press, Trowbridge
- Rosset E., 1959, *Proces starzenia się ludności. Studium demograficzne*, Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, Warszawa
- Runge J., 2007, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice
- Salata E., 2015, *Uniwersytety trzeciego wieku jako miejsca uczenia się przez całe życie*, „Edukacja – Technika – Informatyka”, Uniwersytet Rzeszowski, nr 6, s. 195-202
- Skalska T., 2020, *Segmentacja rynku turystycznego: podstawy teoretyczne*, [w:] T. Skalska (red.), 2020, „Segmentacja rynku turystycznego: wybrane aspekty”, Akademia Finansów i Biznesu VISTULA, Szkoła Główna Turystyki i Hotelarstwa VISTULA, Warszawa
- Skalska T. (red.), 2020, *Segmentacja rynku turystycznego: wybrane aspekty*, Akademia Finansów i Biznesu VISTULA, Szkoła Główna Turystyki i Hotelarstwa VISTULA, Warszawa
- Śniadek J., 2007, *Konsumpcja turystyczna polskich seniorów na tle globalnych tendencji w turystyce*, „Gerontologia Polska”, t. 15, nr 1-2
- Studen S., 2012, *Psychologia starzenia się i starości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa

- Szarota Z., 2004, *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków
- Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziegielewska M., 2006, *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa
- Szukalski P., 2006, *Zagrożenie czy wyzwanie – proces starzenia się ludności*, „Polityka Społeczna”, nr 9
- Trafiałek E., 2003, *Człowiek stary*, (w:) Pilch T. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa
- Tygodnik Gospodarczy PIE*, 2019, , nr 41, http://pie.net.pl/wp-content/uploads/2019/10/Tygodnik-Gospodarczy-PIE_41-2019.pdf [dostęp: 27.02.2020]
- Warot K., 2005, *Wpływ turystyki na ludzi III wieku*, „Witryna UTW”, nr 4

Źródła internetowe:

- <http://www.polskawliczbach.pl/mazowieckie>, 20.02.2019
- <http://www.dziedzictwomazowska.pl>, 20.02.2019
- <https://uniwersyteckie.pl/nauka/prof-alina-zajadacz-covid-19-czas-wolny>, 15.03.2021
- <http://chopin.museum/pl/about/us>, 20.02.2019
- http://chopin.museum/pl/museum/zelazowa_wola/id/974, 24.02.2019
- (<http://zamekwciechanowie.pl/historia/>), 24.02.2019

Tourist activity of seniors in the context of discovering the value of cultural heritage (on the example of selected activities in the "Heritage in Motion" project)

Abstract:

The essence of the article is to answer the research question - what are the characteristics of active senior tourists (especially in the context of cultural tourism) and how should be prepared an offer dedicated to them, especially in the field of cultural heritage, in order to respond to their needs, abilities and interests? The first part of the article attempts to conceptualize important definitions, as well as to identify conditions and attributes of the tourist activity of seniors (based on both primary data - derived from the author's own research, and secondary data - based on the literature on the subject). The following text focuses on the presentation of the desired activities dedicated to seniors in the field of access to cultural heritage and its promotion, introducing the ideas of the EU project "Heritage in motion", in which the Author was personally involved, and presenting the results of mapping of selected cultural heritage resources in Mazovia Region.

Keywords: seniors, tourism activity, cultural heritage, project "Heritage in Motion", Mazovia